

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Övergrans kyrka ligger vid den gamla landsvägen mellan Stockholm och Enköping. Den har ett höjdläge på krönet av den branta sluttningen ner mot Ryssviken och det smala Varpsundet. Norr om kyrkogården ligger det gamla kyrkoherdebostället med huvudbyggnad från 1700-talet.

2.2 Kyrkan

Övergrans kyrka byggdes under slutet av 1100-talet som en romansk kyrka med långhus och smalare, troligen absidförsett, kor. Byggnadsmaterialet är gråsten. Något senare byggdes tornet i väster i romansk stil. Under andra hälften av 1200-talet revs det romanska koret. Kyrkan utvidgades österut och en sakristia byggdes norr om det nya koret. Sakristian välvdes med ett s.k. gratvalv av gotländsk typ som är sällsynt i Uppland. Kyrkorummet täcktes av trävalv. Fragment av kalkmålningar från denna period finns bevarade ovan kyrkvalven samt i valvbågen mellan långhuset och tornet. Under 1400-talets senare del välvdes kyrkan med tegelvalv som försågs med kalkmålningar av Albertus Pictor. Under samma tidsperiod uppfördes även vapenhuset i söder och därmed hade kyrkan fått sin nuvarande planform. Tornet fick sitt nuvarande utseende vid en ombyggnad år 1829, då det försågs med en lanternin krönt av ett kors. Fönsteröppningarna till klockvåningen liksom portalen och takfotslisten byggdes om i klassicistisk anda. Arkitekt för ombyggnaden var J. W. Gerss. De stora, rundbågiga fönsteröppningarna tillskapades på 1780-talet. Då gjordes även stora invändiga förändringar.

Fasaderna är spritputsade och vitkalkade med slätputsade omfattningar och smygar. Kyrkans tak är täckta med tjärade spån. Ingång sker genom en ekport i tornets bottenvåning. Porten tillkom vid 1905 års restaurering. Vapenhusets port i söder är en gråmålad bräddörr, troligen från 1964 års restaurering.

Interiören karakteriseras av den senmedeltida rumsuppbyggnaden med dess ribbvalv och kalkmålningarna. Målningarna, som togs fram år 1972, är ett verk av Albertus Pictor från 1470-talet. Det finns dock rester av äldre målningar tillkomna på 1200-talet. Dessa återfinns i sakristians valv samt i valvbågen mellan tornets bottenvåning och långhuset. På vinden över långhusets valv finns också fragment av målningar från den tiden som för övrigt är mycket sällsynta i Mälardalen. Den fasta inredningen härrör till största delen från 1700- och 1800-talet. Altaruppsatsen tillverkades 1716 av Carl Spaak och restaurerades 1834 av Emanuel Limnell. Den består av en altartavla visande nattvarden och omges av en klassicistisk, arkitekturkomposition marmorerad i ljusgrått. På altaruppsatsen står ett krucifix samt förgyllda och marmorerade skulpturer. Altarringen med gråmarmorerad barriär tillkom 1786. Predikstolen är ursprungligen en gåva till kyrkan från Ebba Brahe på 1670-talet. Den genomgick en ombyggnad år 1712 och har även förändrats senare. Vid restaureringen 1972 togs dess gamla färgsättning fram.

Läktaren tillkom 1786 men fick sin nuvarande form vid 1905 års restaurering. På läktarbarriären har satts upp 13 skulpturer som kommer från kyrkans medeltida altarskåp. Orgeln var ett verk av den kände orgelbyggaren P. Z. Strand från 1834. Dess fasad finns kvar men ett nytt orgelverk byggdes 1929. Bänkinredningen med öppna gavlar tillkom vid 1905 års restaurering. Av medeltida skulptur finns även ett processionskrucifix från 1300-talet som placerats på ett epitafium över ingången till sakristian. Det finns även två processionsstavar

med änglaskulpturer från 1400-talet. De är liksom skulpturerna på läktarbarriären hårt restaurerade med nya attribut och ny färg från 1870. Kyrkans äldsta föremål är den dopfunt av sandsten som står i koret. Den är tillverkad på 1100-talet. Av ljusredskap finns bl.a. två ljusarmar från 1600-talet samt tre malmkronor från samma sekel. I tornet finns flera gamla inventarier: bl.a. ett par förgyllda skulpturer som tidigare hört till altarpopsatsen samt ett par träpyramider. Under läktaren står ett ålderdomligt träskåp från 1600-talet i renässansstil.

Det gamla vapenhuset i söder används idag som ett samlings/förberedelserum samt för kyrkkaffe. Det senmedeltida valvet har, liksom långhusets valv, målningar av Albertus Pictor. De framställer bl.a. livshjulet och djävulen hjälpande en kvinna att kärna smör av stulen mjölk. Det är motiv som flera gånger förekommer i uppländskt kyrkomåleri från 1400-talet. Sakristian har ett flackt s.k. gratvalv av gotländsk typ som är ovanligt i Uppland. Det är försett med dekorativa målade mönster från 1200-talet.

2.3 Kyrkogården

Övergrans kyrkogård har en kvadratisk planform. Den omges av en kallmurad gråstensmur som kantas av en trädkrans av stora lövträd. Kyrkobyggnaden står mitt på norra halvan av kyrkogården. Huvudingången finns i väster rakt framför tornets entré. Den har putsade och vitkalkade grindstolpar. De restaurerades 1964 och murades upp från grunden. Kyrkogårdsmuren härrör från 1783 och ersatte en äldre bogårdsmur som varit vitlimmad och täckt av spåntak. Det fanns även två medeltida stigluckor vilka revs på 1780-talet. Stigluckorna ersattes då med järngrindar.

Kyrkogården har grusgångar och gravkvarteren är till största delen täckta av gräs. Ett antal grusgravar med stenram finns bevarade. Nära kyrkogårdens nordvästra hörn finns en sammanhängande del med ett flertal grusgravar. Ett par äldre gravar inramas av järnstaket. Närmast öster om kyrkan och längs södra kyrkogårdsmuren samt framför kyrkans sydfasad finns en koncentration av äldre gravvårdar från 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Södra halvan av kyrkogården är försedd med låga häckar som delar upp gravkvarteren i nord-sydlig riktning.

2.4 Ekonomibyggnad

Närmast öster om kyrkogården finns en ekonomibyggnad kombinerad med personalrum för kyrkogårdspersonal. Det är en låg envåning byggnad med faluröd panel och tegeltak. Byggnaden är tillkommen någon gång under de senaste decennierna.

2.5 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Övergrans kyrka har bevarat sin planform sedan 1400-talet, då den fick sin nuvarande form. Kyrkans äldsta delar är västra delen av långhuset och tornet, vilka byggdes under det romanska skedet ca 1175-1200. Tornet har trots ombyggnader på 1800-talet bevarat en uråldrig, arkaisk prägel med sina kraftiga proportioner. Invändigt präglas kyrkan av den senmedeltida arkitekturen med sina putsade tegelvalv med kalkmålningar av Albertus Pictor. Den fasta inredningen härrör till stor del från 1700- och 1800-talet.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

- * Kyrkan har fått sin form genom flera ombyggnader under medeltiden vilket ger den ett högt byggnadshistoriskt och kulturhistoriskt värde.
- * De medeltida kalkmålningarna är delvis fragmentariska och blekta men bidrar ändå starkt till interiörens medeltida prägel och har stora upplevelsemässiga värden.
- * Kalkmålningarna från 1470-talet hör till de äldsta kända av konstnären Albertus Pictor och har ett stort konsthistoriskt värde.
- * Den fasta inredningen såsom predikstol, altaruppsats och orgel är högklassiga exempel på respektive tids kyrkokonst och har ett högt kulturhistoriskt värde samt stor betydelse för upplevelsen av kyrkorummet.
- * Bänkinredningen från 1905 har ett kulturhistoriskt värde som välbevarade exempel på den tidens kyrkoinredningar, vilka avlägsnats i många kyrkor.
- * Kyrkogården har en traditionell prägel med många vårdar och grusgravar från 1800-talet och det tidiga 1900-talet som speglar begravningskicketets förändring och som även har ett kulturhistoriskt värde.

2.6 Källor, litteratur och övriga uppgifter

Bonnier Ann Catherine, *Kyrkorna berättar, Upplands kyrkor 1250-1350*, Uppsala 1987.

Kilström, B. I. och Samuelsson, B: *Övergrans kyrka*, u.å.

Tuulse, Armin: *Övergrans kyrka, Sveriges kyrkor, Uppland VII:3*, Stockholm 1963. (Svk Upplandsmuseet, arkivhandlingar och fotografier.

Övergrans kyrka, www.historiska.se/medeltidbild. Historiska museets hemsida.